

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ЗДОРОВ'Я ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ПІДРОЗДІЛІВ СИЛ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ

В.Є. Шевченко

*кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології
Університету економіки та права «КРОК»*

У статті розглянуто сучасний стан проблеми збереження професійного здоров'я та забезпечення психологічної готовності до діяльності персоналу спеціальних підрозділів. Подано схему загальних груп заходів розв'язання виявлених проблем в умовах розвитку Збройних Сил України. Окреслені перспективні шляхи збереження професійного здоров'я військовослужбовців, подовження їх професійного довголіття.

Ключові слова: персонал, спеціальні операції, військово-професійна діяльність, безпека діяльності, психологічна готовність, професійне здоров'я.

В статье рассмотрено современное состояние проблемы сохранения профессионального здоровья и обеспечения психологической готовности к деятельности персонала специальных подразделений. Приведена схема основных групп мероприятий решения выявленных проблем в условиях развития Вооруженных Сил Украины. Определены перспективные пути сохранения профессионального здоровья военнослужащих, продления их профессионального долголетия.

Ключевые слова: персонал, специальные операции, военно-профессиональная деятельность, безопасность деятельности, психологическая готовность, профессиональное здоровье.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах новітньої історії українського державотворення відбувалося формування якісно нової воєнно-політичної обстановки, що характеризується постійним виникненням локальних війн та збройних конфліктів у різних регіонах світу, а також виникненням нового спектра загроз (міжнародний тероризм, регіональний сепаратизм, надзвичайні ситуації різного характеру та ін.) національній безпеці держави, поступово розроблялися нові моделі та концепти застосування Збройних Сил (ЗС) України.

Принципово нові засади застосування ЗС України вимагають проведення невідкладних заходів щодо оптимізації існуючої системи психологічного забезпечення військ (сил) в різних умовах їх діяльності.

З огляду на стрімкий розвиток процесів реформування ЗС України проблеми збереження професійного здоров'я, подовження професійного довголіття військових фахівців виявляються вкрай актуальними.

Важкі соціально-економічні та політичні умови суспільства потребують раціонального розподілу та оптимальної концентрації інтелектуальних і фінансових ресурсів для розв'язання найбільш актуальних проблем військового будівництва.

Серед загальних напрямків сучасної воєнної науки пріоритетне значення відводиться розробці методологічних підходів, які мають на меті забезпечення формування необхідного рівня психологічної готовності до діяльності і оптимізації боєздатності особового складу. Зрозуміло, що вирішення цих питань ускладнюється переорієнтацією війська на виконання нових завдань [1; 6].

Створення у функціональній структурі ЗС України Сил спеціальних операцій (ССпО) актуалізує питання всебічного психологічного та медичного забезпечення всіх видів їх діяльності.

Відповідно до основних сценаріїв застосування підрозділів ССпО виконання завдань за призначенням відбувається протягом усього року як вдень, так і вночі, в простих та складних метеорологічних умовах.

Робота особового складу підрозділів ССпО в сучасних умовах є найбільш складною за своїм змістом трудовою діяльністю і являє собою різновид змішаної (розумової та фізичної) праці з низкою специфічних особливостей [10]. Такі особливості у психофізіології військової діяльності досліджуються з урахуванням базової тріади параметрів: зовнішніх шкідливих чинників, внутрішніх чинників (психофізіологічних станів та особистісних якостей) та результатів діяльності [4]. На основі існуючих у психології, фізіології та гігієні праці класифікацій, запропоновано класифікацію екстремальних чинників у професійній діяльності особового складу підрозділів ССпО [9, 87–89], яка наведена у *табл. 1*. Тут, поряд з відомими фізичними, хімічними, біологічними, інформаційними чинниками, зміст і дія яких очевидні, висвітлені специфічні, так звані «незвичні» екстремальні чинники.

Класифікація екстремальних чинників у професійній діяльності особового складу підрозділів ССПО

Чинники	Клас	Підклас	Вид
Зовнішні чинники	1. Фізико-хімічні	1. Фізичні	Мікрокліматичні Радіаційні Баричні Механічні
		2. Хімічні	Змінений хімічний склад повітря, води, харчів тощо
	2. Незвичні	1. Фізичної природи	Гіповагомість Гіпервагомість Моторна депривація
		2. Інформаційної природи	Логічні Компонентні Ситуаційні Сенсорна депривація
3. Інформаційні	1. Недостатність інформації 2. Надмірність інформації 3. Помилковість інформації 4. Одночасне виконання змістовно різних завдань 5. Семантичні 6. Несподіваність появи значимої інформації	Чинники, які пов'язані з певною структурою інформаційного потоку Чинники комунікабельності Паніка	
	4. Біологічні	Шкідливі представники фауни та флори	Теплокровні хижаки Мікроорганізми Змії Членистоногі Отруйні рослини
Внутрішні чинники	1. Психофізіологічні	1. Перевтома 2. Перенапруження	Психоемоційний стрес Десинхроноз
	2. Соціально-психологічні	Колективна несумісність	Груповий конфлікт
	3. Медичні	Стан здоров'я	Хвороби Поранення Травми Психо-невротичні розлади

За таких умов розвитку видів ЗС серйозна увага приділяється проблемі безпеки військово-професійної діяльності, яка є однією з головних у Збройних Силах.

Мета статті полягає в дослідженні проблеми збереження професійного здоров'я та забезпечення психологічної готовності до діяльності персоналу підрозділів ССПО при виконанні завдань.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Проблема, що нами досліджується, у сучасній науковій літературі розглядається в рамках концепції безпеки військово-професійної діяльності. Ця проблема разом із гуманітарним і моральним має також економічний аспект, пов'язаний зі збереженням значних матеріальних ресурсів. Безпека професійної діяльності залежить від багатьох компонентів. Кожний із них володіє своєю, досить складною структурою, взаємопов'язаний з іншими компонентами. У системі забезпечення безпеки професійної діяльності військових контингентів, зокрема ССПО, можливо виділити декілька складових [7, 154].

По-перше, дотримання загальних організаційно-методологічних правил та принципів військово-спеціальної діяльності, що повинні виключати фактор непередбачуваності виконання спеціальних завдань військовим персоналом та роботи на бойових комплексах, а також порушення в організації виконання завдань та керівництві ними.

По-друге, діяльність із попередження аварійних пригод та інцидентів, виявлення та максимальне усунення небезпечних факторів професійної діяльності.

По-третє, надійність системи, яка містить безвідмовну роботу бойової (військової) техніки та її відповідність ергономічним можливостям персоналу; надійність управління та забезпечення (у тому числі і психологічного забезпечення); професійну надійність військовослужбовця.

Надійність професійної діяльності військовослужбовця – це вірогідність виконання професійної діяльності з необхідною якістю протягом визначеного часу не тільки при заданих умовах, але й при ускладненні обстановки. Професійна надійність військовослужбовця спеціальних контингентів обумовлена психологічною готовністю на виконання конкретного професійного завдання. Вона залежить від якості професійної підготовленості, мотивації, умов професійної діяльності та рівня професійного здоров'я [5; 3].

Під *професійним здоров'ям* розуміють властивість організму зберігати необхідні компенсаторні та захисні механізми, які забезпечують професійну надійність та працездатність у всіх умовах професійної діяльності. Основними структурними компонентами професійного здоров'я є фізіологічний, психічний та фізичний статуси людини, які впливають на функціональний стан, включаючи рівень професійно значущих фізичних та психічних властивостей, функціональної стійкості військовослужбовця. На рівень професійного здоров'я впливають умови, організації та змісту професійної діяльності, соціально-побутові умови, ефективність заходів, які проводяться військовими лікарями та психологами для збереження та зміцнення здоров'я військовослужбовців, та інше [9, 5–56].

Безперечно, що проблема збереження професійного здоров'я військового персоналу є одним із пріоритетних завдань як організаційної психології, так і військової медицини. Для її розв'язання необхідно запроваджувати ефективні заходи формування психологічної готовності до діяльності, зниження психологічного впливу негативних чинників професійного середовища, удосконалювати контроль рівнів професійного здоров'я та працездатності персоналу (див. *рис. 1*) [9; 7].

У зв'язку із цим, проблема оцінки професійного здоров'я персоналу спеціальних підрозділів набуває дедалі більшої актуальності. Постає нагальна необхідність отримання обґрунтованих даних про індивідуальні можливості людини для забезпечення надійного та високоєфективного виконання професійних дій під час спеціальних операцій.

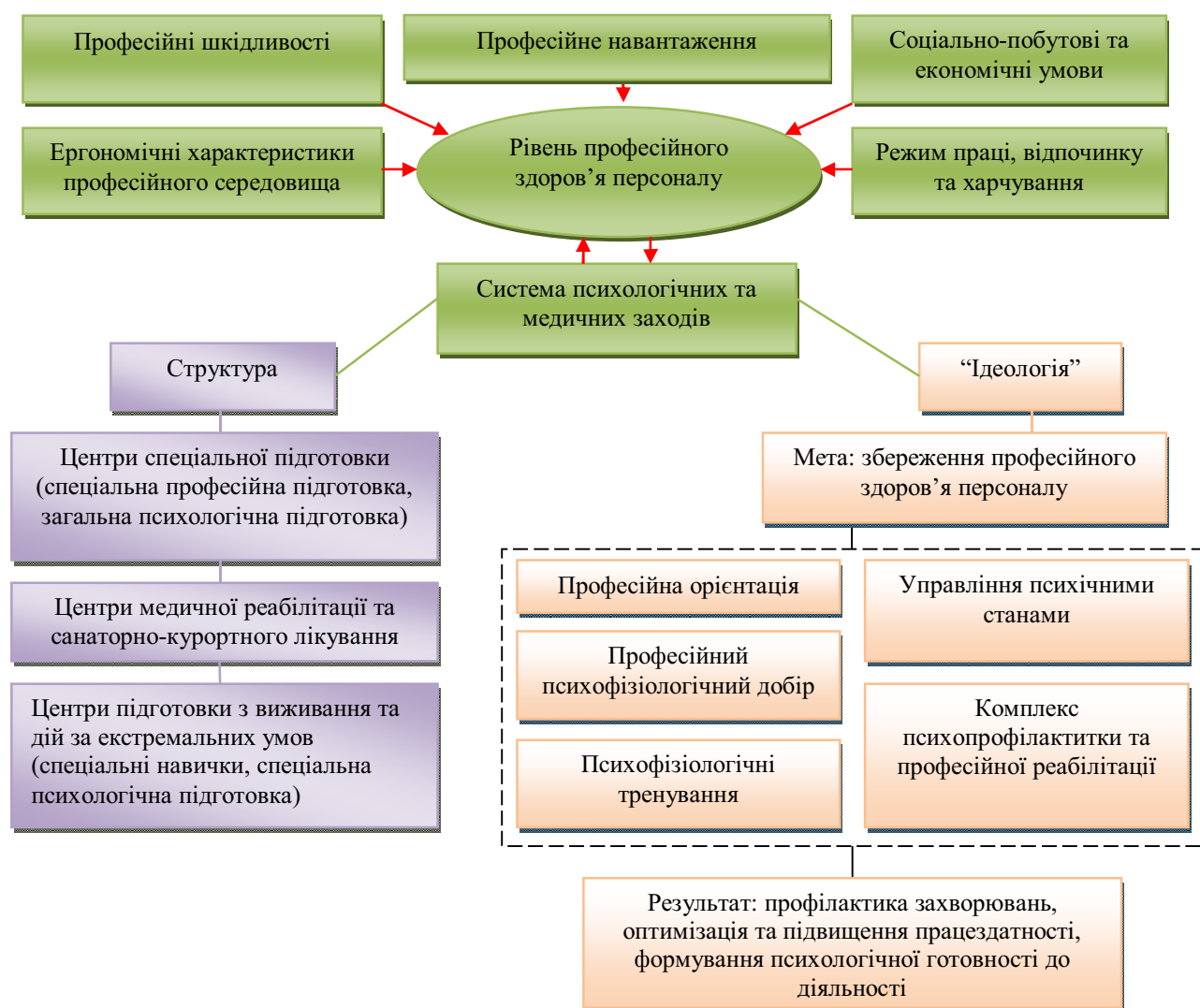

Рис. 1. Принципові структурні компоненти забезпечення професійного здоров'я персоналу ССпО

Використання методів та засобів забезпечення професійного здоров'я персоналу, які ґрунтуються на традиційних теоретичних підходах старих педагогічної, фізіологічної та психологічної шкіл, в умовах, які склалися в Україні, стало малоефективним і не дає очікуваних результатів. Так, за даними, які отримані В.Я. Білим та співавторами ще у 2000 році [1], існуюча система медичного відбору громадян на строкову військову службу у ЗС України забезпечує призов тільки 30% осіб, спроможних без шкоди для здоров'я перенести фактори та умови професійної діяльності.

У той же час, сама практика засвідчує, що людина живе в симбіозі високої працездатності та соціальної активності з наявністю того чи іншого захворювання або мозаїкою психофізіологічних порушень у різних системах організму, і, навпаки, відсутність захворювань та високий фізичний, функціональний та психічний статус не є показником корисності для ЗС. Отже, необхідна нова теоретична база для оцінки професійного здоров'я військового персоналу.

Сьогодні базисною теоретичною основою можуть стати такі концепції, як концепція професійної психологічної готовності (В.Г. Донченко, 1999) [4], концепція превентивної реабілітації (В.І. Варус, 1997) [2], концепція каскадів (І.Б. Ушаков, 1993) [8], які доповнили концепцію професійного здоров'я результатами досліджень питань фізичної підготовленості, розширенням психологічної складової та вивченнями механізмів адаптації фізіологічних, психічних та інших показників. Зазначені концепції методологічно та організаційно об'єднують основи таких систем забезпечення психологічної готовності до діяльності, як: професійний відбір, динамічний нагляд, виховання, відновлення та корекцію утрачених або знижених професійно важливих якостей педагогічними, медико-біологічними та психологічними методами у персоналу небезпечних професій.

На думку В.Г. Донченка, *професійна психологічна готовність* – це не показник абсолютної відсутності захворювань, а достатня професійна працездатність; наявність необхідних психофізіологічних резервних можливостей організму для своєчасної адаптації до швидко мінливих умов середовища існування, об'єму та інтенсивності праці; здатність до повного відновлення резервних можливостей у заданому ліміті часу при високій мотивації та оптимізму в досягненні мети.

Базовими структурними компонентами стану психологічної готовності військовослужбовця до бойових дій (виконання завдань за призначенням) є: позитивний вектор мотивів відповідальності і військового обов'язку (формується під впливом стану рішучості, відчуття державної значущості успішності бойової діяльності, бажання виконати завдання за будь-яких умов, наявність позитивного попереднього досвіду тощо) і позитивний вектор мотиву бойових дій (їх формує мотив досягнення успіху, стан впевненості у своїх силах, професійній підготовці, колективі, військовій техніці; висока стресостійкість психіки військовослужбовця тощо). Динаміка стану психологічної готовності являє собою взаємопереходи компонентів його структури. Відповідно, рівень стану психологічної готовності залежить від ступеня сформованості компонентів її структури. Автор пропонує розглядати психофізіологічну готовність як перехідне психічне явище від стану очікування діяльності до можливості мобілізації компонентів психіки на активну бойову діяльність.

Стан психологічної готовності суттєво впливає на реалізацію рівня професійної майстерності військовослужбовця, що досягнута під час навчально-бойової підготовки, в ситуації переходу від очікування сигналу на дію до ситуації активних бойових дій, за умов сформованості професійно важливих якостей.

За розробленими нормативними вимогами для деяких професій автором запропонована автоматизована система, яка визначає клас професійної психологічної готовності: «готовий», «практично готовий», «умовно готовий» та «не готовий» [4, 60–63].

На підставі досліджень І.Б. Ушакова, перспективним напрямом збереження професійного здоров'я та працездатності військового персоналу спеціальних контингентів є концепція каскадів. Вона включає уявлення про ризик виникнення несприятливих психологічних та медико-біологічних наслідків і ефективної дози факторів. У відповідності з концепцією визначаються три каскади підвищення стійкості організму до несприятливого впливу факторів військової праці, зокрема льотної діяльності, збереження працездатності та професійного здоров'я.

Перший каскад – каскад ушкоджень. Навколо нього вибудовується вся багаторівнева система заходів протидії факторам та їх ефектам. Він показує просторово-часову послідовність несприятливих проявів і містить у собі наступні ланки впливів, які розглядаються: фактор (або фактори), система «людина-машина-середовище», гострі психо-медико-біологічні порушення, віддалені наслідки у стані соматичного здоров'я, зниження рівнів професійного здоров'я, скорочення професійного довголіття, генетичні наслідки.

Другий каскад – мінімізація ризику порушень. Він включає дві групи організаційних заходів: професійний відбір, прогноз стійкості організму людини, донозологічну діагностику, медичний контроль та лікарську експертизу.

Третій каскад – попередження порушень які можуть виникнути. Він включає такі групи заходів: санітарно-гігієнічне нормування режиму праці-відпочинку (призначене для попередження впливу шкідливих факторів та умов); забезпеченнями засобами захисту; спеціальне тренування та навчання; попереджуюча (превентивна) реабілітація; якісне лікування і реабілітація після захворювань та травм [4; 5; 7-9].

Отже, проблема збереження професійного здоров'я та забезпечення психологічної готовності до діяльності персоналу спеціальних підрозділів потребує подальших досліджень.

У контексті зазначеного вище військово-спеціальна діяльність підрозділів ССПО висуває високі вимоги до стану здоров'я особового складу, до його моральних і психологічних якостей та професійних знань, навичок і вмінь.

ВИСНОВКИ

Таким чином, на підставі вищевикладеного можемо зробити наступні висновки:

1. Методологія психологічного забезпечення з метою збереження професійного здоров'я та оптимізації військово-спеціальної діяльності полягає у впровадженні в практику методів підвищення функціональних можливостей організму людини з метою забезпечення ефективності бойового функціонування з безумовним і якісним виконанням бойових завдань (в тому числі при граничному напруженні духовних і фізичних сил).

2. Попередня спеціальна та психологічна підготовка військовослужбовця, його професійно психологічна придатність є вирішальними факторами формування психологічної готовності до виконання завдань за призначенням, що загалом забезпечує високий рівень безпеки військово-професійної діяльності.

3. Наведена схема основних груп заходів розв'язання проблеми забезпечення належних рівнів професійного здоров'я персоналу підрозділів ССПО може скласти теоретичну основу для стратегічного програмного планування діяльності психологічної служби та профілактичної медицини у ЗС України. Розробка та реалізація такої програми дозволить суттєво понизити рівень смертності, захворювань та працевтрат серед військового персоналу.

4. Окреслені підходи можуть бути цікавими для представників інших галузей психології, а також профілактичної медицини, які досліджують професійні контингенти, діяльність яких має ознаки особливих умов, підвищеної небезпеки, високих фізичних та емоційних навантажень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білий В.Я. Концепція професійного здоров'я військовослужбовців у Програмі будівництва та розвитку Збройних Сил України / В.Я. Білий, О.О. Сохін, М.М. Вовкодав, В.І. Варус // Наука і оборона. – 2000. – №3. – С. 22–26.
2. Варус В.И. Превентивные реабилитационные мероприятия по сохранению здоровья и профессиональной надежности летного состава / В.И. Варус // Воен.-мед. журн. – 1997. – №2. – С. 54–57.
3. Голованов Ю.Н. Оценка и формирование психологической готовности сотрудников специальных подразделений МВД России к деятельности в экстремальных ситуациях (на примере ОМОН МВД России: автореф. дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Всероссийский научно-исследовательский институт МВД России / Ю.Н. Голованов. – М., 2001. – 19 с.
4. Донченко В.Г. О концепции психофизиологического обеспечения профессиональной деятельности военнослужащих / В.Г. Донченко // Воен.-мед. журн. – 1999. – №5. – С. 60–63.
5. Дьяченко М.И. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях: Психологический аспект / М.И. Дьяченко, С.Л. Кандыбович. – Мн., 1985. – 206 с.
6. Єна А.І. Актуальні проблеми і організаційні засади психофізіологічного забезпечення Збройних Сил України / А.І. Єна // Військова медицина України. – 2001. – № 1. – С. 54–62.
7. Пономаренко В.А. Психология духовности профессионала : монография / В.А. Пономаренко. – М. : Пер Се, 2004. – 256 с.
8. Ушаков И.Б. Общая структурная (каскадная) схема изменений профессионального здоровья в авиации / И.Б. Ушаков // I-я международная конференция «Выживание человека, резервные возможности и нетрадиционная медицина» (22–24 сентября, Москва). – М., 1993. – С. 4–7.
9. Швець А.В. Шляхи підвищення надійності професійної діяльності військовослужбовців Сил спеціальних операцій з використанням психофізіологічних засобів / А.В. Швець // Військова медицина України. – 2008. – Т. 8. – № 3. – С. 85–96.
10. Шевченко В.Є. Психофізіологічні особливості працездатності фахівців спецпідрозділів Міністерства оборони України : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.02 / Інститут психології АПН України ім. Г.С. Костюка / В.Є. Шевченко. – К., 2002. – 19 с.